

Universiteit en identiteit

Universiteit & Samenleving

1. Universitaire vormingsidealen
De Nederlandse universiteiten sedert 1876
2. Stille wijkplaatsen?
Politiek aan de Nederlandse universiteiten sedert 1876
3. Onderzoek in opdracht
De publieke functie van het universitaire onderzoek in Nederland sedert 1876
4. Keurige wereldbestormers
Over studenten en hun rol in de Nederlandse samenleving sedert 1876
5. Over de grens
Internationale contacten aan Nederlandse universiteiten sedert 1876
6. Het universitaire bedrijf
Over professionalisering van onderzoek, bestuur en beheer
7. PIM HUIJNEN, De belofte van vitamines
Voedingsonderzoek tussen universiteit, industrie en overheid 1918-1945
8. Van Lectio tot PowerPoint
Over de geschiedenis van het onderwijs aan de Nederlandse universiteiten
9. PATRICIA FAASSE, Profiel van een faculteit
De Utrechtse bètawetenschappen 1815-2011
10. Universiteit, publiek en politiek
Het aanzien van de Nederlandse universiteiten, 1800-2010
11. De menselijke maat in de wetenschap
De geleerden(auto)biografie als bron voor de wetenschaps- en universiteits-
geschiedenis
12. Theologie, waarheidsliefde en religiekritiek
Over geloof en wetenschap aan de Nederlandse universiteiten sedert 1815
13. Spiegel of lachspiegel?
De betekenis van de *campus novel* voor de wetenschaps- en universiteitsge-
schiedenis.
14. Universiteit en identiteit
Over samenwerking, concurrentie en taakverdeling tussen de Nederlandse
universiteiten

Universiteit en identiteit

Over samenwerking, concurrentie en
taakverdeling
tussen de Nederlandse universiteiten

redactie

L.J. DORSMAN en P.J. KNEGTMANS

Verloren
Hilversum
2017

Deze publicatie kwam mede tot stand dankzij financiële steun van de Stichting Batavia Academica.

ISBN 978-90-8704-623-1

© 2017 Uitgeverij Verloren, Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum
www.verloren.nl

Omslagontwerp: Robert Koopman
Typografie: Rombus, Hilversum
Druk: Wilco, Amersfoort

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

Inhoud

Verantwoording	7
‘Met het stelsel van eenvormigheid moet worden gebroken.’ Sombere gedachten over universitaire taakverdeling en concentratie tijdens de Tweede Gouden Eeuw KLAAS VAN BERKEL	13
‘Zonen der Hervorming.’ De Utrechtse universiteit 1853-1936 – een politiek-intellectuele collectieve identiteit in een zich ontwikkelend universitair bestel? HENK VAN RINSUM	25
Geen waardevrij bolwerk van de vrijheid meer. De ‘identiteitscrisis’ van de Universiteit Leiden in de jaren 1970 JORRIT SMIT	47
Van maagd naar griffioen. Identiteit, profilering en <i>corporate identity</i> van de Vrije Universiteit Amsterdam sinds 1989 AB FLIPSE	71
Het Rectoren College 1955-heden FRANS VAN STEIJN	91
Over de auteurs	116
Register	118

Verantwoording

Aan de Nederlandse universiteiten staan de ‘kleine talen’ weer eens onder druk. Opnieuw is de vraag gerezen of elke universiteit wel het hele scala aan moderne, oosterse en dode talen of ten minste een deel ervan in stand moet houden. In de academische wereld is deze discussie geen nieuw verschijnsel, al gaat het niet steeds over dezelfde disciplines. In de jaren 1980 dwong minister Wim Deetman met zijn taakverdelingsoperatie de universiteiten tot het maken van afspraken over de verdeling van studierichtingen en van onderzoeksvelden. Hem zou dit structurele bezuinigingen opleveren, de universiteiten een duidelijker profiel. Deetman was niet de eerste minister van Onderwijs die zo iets probeerde. Al in 1920 had zijn voorganger J.Th. de Visser zijn ongerustheid geuit over de snelle groei van het aantal leerstoelen. Volgens hem hoefde niet elke *rijks*universiteit – want verder reikte zijn competentie niet – alle vakken te verzorgen. Net als bij Deetman kwam bij De Visser deze zorg voort uit de noodzaak te bezuinigen. Toch was ook De Visser niet de eerste die zich bekommerde over de toenemende specialisatie in de wetenschappen en de wedijver tussen de universiteiten die ze ertoe brachten telkens nieuwe leerstoelen te willen instellen. Al in 1914 had een groepje Leidse hoogleraren gepleit voor een doelmatiger verdeling van vakken en specialismen over de universiteiten.¹

Een kleine studie van nu is groter dan menige faculteit of zelfs universiteit in de negentiende eeuw. In 1850 telde het hoger onderwijs in Nederland 1250 studenten. Toen was het de vraag of Nederland wel meer dan één universiteit nodig had. Nu hebben de gezamenlijke universiteiten 250.000 studenten. Paradoxaal genoeg kampen universiteiten toch met ‘onrendabele’, te weinig studenten trekkende studies, zoals sommige talen. Ooit profileerden universiteiten zich met deze studies. Aan het eind van de negentiende eeuw had de Groningse universiteit als enige moderne vreemde talen op het programma. In het begin van de twintigste eeuw vestigde Amsterdam aan zijn gemeentelijke universiteit eveneens leerstoelen voor deze vakken, omdat dit paste bij een handelsstad en omdat er vraag naar was. De moderne talen (Frans, Duits en Engels) trokken er direct grote aantallen studenten. Hierna volgden geleidelijk de andere universiteiten. Dit patroon zou zich veelvuldig herhalen.

De sterke overheidsregie in de jaren 1950 en 1960, toen op grote schaal in hoger onderwijs en wetenschap werd geïnvesteerd, droeg eveneens bij aan het verminderen van de verschillen tussen de universiteiten. In Eindhoven en

¹ Zie voor de initiatieven uit 1914 en 1920: Patricia Faasse, *Profiel van een faculteit. De Utrechtse bètawetenschappen 1815-2011* (Hilversum 2012), 92-111.

Twente werden nieuwe Technische Hogescholen geopend, en bestaande en nieuwe universiteiten en hogescholen werden uitgebreid met nieuwe studierichtingen, nieuwe specialismen en complete faculteiten. Het gevolg was dat de 'brede' universiteiten vrijwel alle studierichtingen aanboden en zo steeds gelijkvormiger werden. Bovendien verdwenen de laatste statusverschillen toen de Technische Hogescholen in Delft, Eindhoven en Twente, de Landbouwhogeschool Wageningen en de Katholieke Hogeschool Tilburg in 1986 ook universiteit werden.

In het recente verleden is bij de universiteiten de behoefte herleefd zich te onderscheiden. En telkens opnieuw nemen universiteiten elders ontwikkelde vernieuwingen over wanneer deze succesvol blijken. Deze tendens wordt versterkt door de opstelling van de overheid jegens de universiteiten en door ontwikkelingen die zich in de hele publieke sector voordoen. De overheid wil zich sinds de jaren 1990 minder direct met de universiteiten bemoeien en heeft zich daarom op grotere afstand geplaatst. Het is niet langer het ministerie dat de onderzoeksgelden over de universiteiten verdeelt, maar de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO). Hier kunnen onderzoekers dingen naar de voor hun onderzoek benodigde hulpmiddelen en gelden. Ook benoemt de minister van Onderwijs niet langer de leden van de colleges van bestuur. Dit is nu de taak van de raden van toezicht van de universiteiten. De leden van deze raden van toezicht worden nog wel door de minister benoemd.

In theorie geeft deze grotere afstand de universiteiten de vrijheid zich te profileren en zich van andere universiteiten te onderscheiden. In de praktijk komt hier niet altijd veel van terecht. Weliswaar ziet de regering de universiteiten tegenwoordig als maatschappelijke ondernemingen die een deel van hun financiering 'uit de markt' moeten kunnen halen, de werkelijkheid is dat ze nog altijd sterk afhankelijk zijn van de overheid. En doordat de overheid de universiteiten betaalt naar rato van de aantallen behaalde diploma's, is het voor alle universiteiten zaak zo veel mogelijk studenten te trekken en deze studenten een graad te bezorgen. In beginsel moedigt dit universiteiten aan zich te profileren met een bijzonder onderwijssysteem of met bij de wensen en verwachtingen van de studenten aansluitende studierichtingen. Maar zodra de nieuwheid een succes is en veel studenten trekt, kan geen faculteit of universiteit het zich permitteren achter te blijven. Zo ging het vroeger, en zo gaat het nog altijd, zoals goed is te zien aan de University Colleges. Nadat het eerste University College, een *liberal arts and sciences college* van de Universiteit Utrecht, een groot succes was gebleken, opende deze universiteit een satelliet in Middelburg, de Roosevelt Academy (nu University College Roosevelt), waarna er University Colleges volgden in Maastricht (van de Universiteit Maastricht, die ook een vestiging van dit College in Venlo opende), Amsterdam (een samenwerkingsproject van de Universiteit van Amsterdam en de Vrije Universiteit) en Den Haag (van de Universiteit Leiden).

Voor de universiteiten is het zo heel moeilijk zich te profileren met hun aanbod. Voor de oorlog lag dit toch nog iets anders doordat werd uitgegaan van een beperkte en welomschreven arbeidsmarkt voor hogeropgeleiden. Van tijd

tot tijd werd zelfs gevreesd voor academische overbevolking. Er werd daarom vaker gedacht aan taakverdeling tussen de universiteiten dan aan uitbreiding van de universiteiten met nieuwe faculteiten en studierichtingen. In deze bundel behandelt Klaas van Berkel een negentiende-eeuws initiatief om te komen tot een vorm van taakverdeling. Hij laat zien dat de toenmalige initiatiefnemer, de Leidse hoogleraar Pieter van Geer, in een lange traditie staat.

In zekere zin was er voor de oorlog wel degelijk sprake van taakverdeling, zoals hierboven al enigszins bleek. Dat gold niet voor rechten en geneeskunde, en slechts gedeeltelijk voor wiskunde en de natuurwetenschappen. Voor zover er in deze faculteiten aan onderzoek werd gedaan, deed ieder dat op zijn eigen terrein, maar de studenten merkten hier meestal weinig van. Dat lag anders bij de theologie, waar Groningen en vooral Leiden golden als ‘modern’, Utrecht als behoudend en ‘irenisch’, en de Universiteit van Amsterdam geruime tijd alleen beschikte over predikantenopleidingen van de dissenterskerken. Bij de letteren was wel degelijk verschil in aanbod. Leiden had de oosterse talen en bovendien een opleiding voor indologen, aanstaande ambtenaren in de Oost. Groningen en de gemeentelijke Amsterdamse universiteit hadden ook moderne talen. De Universiteit van Amsterdam had economische wetenschappen en meteen na de oorlog ook sociale wetenschappen, waarop de rijksuniversiteiten nog lang moesten wachten. Utrecht onderscheidde zich met veeartsenijkunde en een tweede, meer commercieel gerichte indologische faculteit.

Bovendien had voor de oorlog elke universiteit een min of meer voor de hand liggende eigen identiteit. Dit was vanzelfsprekend het geval voor de bijzondere universiteiten: de Vrije Universiteit en de Rooms(ch)-Katholieke Universiteit te Nijmegen. Zij waren opgericht om een gereformeerde en een katholieke intellectuele elite te vormen. Verder was Leiden de oudste en lange tijd door de rijksoverheid voorgetrokken universiteit, die over nauwe banden met het nabije Haagse regeringscentrum beschikte en mede daardoor bekendstond als de beste, de grootste en in elk geval de bekendste Nederlandse universiteit. Doordat de hoogleraren en lectoren van de gemeentelijke Universiteit van Amsterdam door de gemeenteraad werden benoemd, was haar docentenkorps in levensbeschouwelijke en politieke zin veel gemêleerder dan dat van de rijksuniversiteiten in Leiden, Groningen en Utrecht. De Groningse ‘Universiteit van het Noorden’ gold als liberaal en de Rijksuniversiteit Utrecht had de naam conservatief te zijn. Henk van Rinsum onderwerpt in deze bundel de identiteit van laatstgenoemde universiteit aan een nader onderzoek, en bevestigt haar reputatie maar nuanceert die toch ook.

Deze toestand sluimerde nog geruime tijd voort. Na de oorlog werd er door de rijksoverheid ruim twintig jaar lang zo veel in het wetenschappelijk onderwijs en onderzoek geïnvesteerd dat niemand zich ergens druk over hoefde te maken. De universiteiten groeiden in deze jaren al zo snel dat zij eerder te groot dan te klein werden gevonden. Identiteit, de relatie met de politiek en het publiek of de werving van studenten waren niet of nauwelijks aan de orde. De Amsterdamse gemeenteraad ruilde in 1960 het recht hoogleraren van zijn universiteit te benoemen graag in voor rijkssubsidie voor de Universiteit van Am-

sterdam. Deze behoefde nu immers nooit meer te vrezen voor geldgebrek bij de gemeente. Dat ook de eigenheid van de gemeentelijke universiteit hiermee verloren ging, was voor vrijwel niemand een punt.

Vanaf de jaren 1970 veranderde dit allemaal. Het waren niet eens de bezuinigingen van het kabinet-Den Uyl die de Leidse universiteit ertoe bewogen voor het eerst eens expliciet na te denken over haar identiteit. De in de jaren 1960 ingezette wereldwijde antiautoritaire culturele revolutie, die samenviel met een onverwacht explosieve groei van de aantallen studenten, veranderde de cultuur en de plaats van de Nederlandse universiteiten. De uit deze culturele revolutie voortgekomen snel politiserende studentenbeweging was al het onderwerp van een artikel in een vroegere bundel uit de reeks *Universiteit & Samenleving: Keurige wereldbestormers* uit 2008.² In de bijdrage van Jorrit Smit aan de huidige bundel laat hij zien dat deze culturele revolutie, het ontwikkelen van zoiets als een wetenschapsbeleid door minister Boy Trip uit dit kabinet-Den Uyl, en het vierde eeuwfeest van de Leidse universiteit in 1975 voor haar de aanleiding vormden tot een zoektocht naar haar identiteit.

De grote maatschappelijke en culturele veranderingen in de jaren 1960 en 1970, waartoe in Nederland ook een verregaande ontkerkelijking behoorde, noopte ook de bijzondere universiteiten tot een kritisch zelfonderzoek en het beantwoorden van de vraag wat in deze tijd hun betekenis kon zijn. In een van de vorige bundels van deze reeks heeft Ab Flipse belicht wat dit betekende voor de Vrije Universiteit.³

De kabinetten-Den Uyl (1973-1977) en Van Agt I (1977-1981) dwongen de universiteiten voor het eerst sinds lange tijd weer tot bezuinigen, zij het nog mondjesmaat. Belangrijker nog was de steeds luider wordende roep naar de doelmatigheid van onderwijs en onderzoek. Wat gebeurde er met de enorme sommen die jaarlijks naar de universiteiten gingen? Werd dit geld wel goed besteed?

Deze vragen golden niet alleen de universiteiten, de hele publieke sector werd ermee geconfronteerd. En sinds de opkomst van het neoliberale denken werden de instellingen in de publieke sector beschouwd en benaderd als maatschappelijke ondernemingen, ook de universiteiten. In de termen van het *new public management* moeten ook de universiteiten gehoorzamen aan het 'regime van de markt': zij moeten functioneren naar analogie van bedrijven en daarom efficiënter worden om de rendementen te kunnen verhogen. Bovendien moeten zij herkenbare 'merken' worden. Nu de universiteiten niet meer alleen worden beheerd, zoals tot in de jaren 1980 het geval was, maar er iets te besturen valt om de universiteiten efficiënter te maken en de rendementen te verhogen, kwamen er bestuurders en managers van een ander slag aan het roer van de faculteiten en universiteiten. In onze bundel *Het universitaire bedrijf*

2 Rimko van der Maar, 'De deeltjesversneller. Ton Regtien en de studentenbeweging in de jaren zestig', in: L.J. Dorsman en P.J. Knegtmans (red.), *Keurige wereldbestormers. Over studenten en hun rol in de Nederlandse samenleving sedert 1876* (Hilversum 2008), 105-131.

3 Ab Flipse, "De vu tussen twee vuren." De identiteit van de Vrije Universiteit in de jaren 1970', in: L.J. Dorsman en P.J. Knegtmans (red.), *Theologie, waarheidsliefde en religiekritiek. Over geloof en wetenschap aan de Nederlandse universiteiten sedert 1815* (Hilversum 2014), 83-102.

uit 2010 zijn hiervan al enkele aspecten behandeld door Henk van Rinsum en Arie de Ruijter en door Judith Thissen.⁴ In deze bundel belicht Ab Flipse deze ontwikkeling aan de Vrije Universiteit, die haar teruglopend aandeel in het totaal van de eerstejaarsstudenten bestreed met de campagne ‘Deze tijd vraagt om een Vrije Universiteit’. Ook ruilde zij haar aloude beeldmerk van de ‘maagd in de tuin’ in voor een griffioen. In de concurrentie om de gunst van de student zijn beeldmerken, identiteit, aantrekkelijkheid van de universiteitsstad, roemrijk verleden, de Nobelprijswinnaars en andere ‘toponderzoekers’, de plaats van studierichtingen, faculteiten en universiteiten op de nationale en internationale ranglijstjes waarmee de kwaliteit en het aanzien van de desbetreffende instelling worden gemeten, alleen maar belangrijker geworden in de universitaire reclamecampagnes.

Hoewel de universiteiten aan de ene kant steeds meer met elkaar concurreren om studenten, excellent onderzoek en excellente onderzoekers en om geld, werken zij tegelijkertijd steeds intensiever samen. Het lobbywerk van de Vereniging van Universiteiten (VSNU) is hiervan het levende bewijs, naast de samenwerking in onderzoek en zelfs in onderwijs. Minder bekend is dat de rectores magnifici van de verschillende universiteiten en hogescholen al meer dan een eeuw geregeld overleg hebben in een eigen college. De tweede helft van deze geschiedenis wordt in deze bundel uitvoerig behandeld door een auteur die geruime tijd de secretaris van dit college was: Frans van Steijn.

De artikelen in deze bundel zijn uitwerkingen van voordrachten die op vrijdag 11 december 2015 in Utrecht werden uitgesproken op het symposium ‘Universiteit en identiteit. Over samenwerking, concurrentie en taakverdeling tussen de Nederlandse universiteiten’.

Net als de vorige delen in de reeks Universiteit & Samenleving is ook deze bundel bedoeld als aanzet en inspiratiebron voor nader onderzoek.

De samenstellers

⁴ Henk van Rinsum en Arie de Ruijter, ‘Van *primus inter pares* in de universitas tot *chief executive officer* in de McUniversity. De decaan als hybride functionaris’, in: L.J. Dorsman en P.J. Knegtman (red.), *Het universitaire bedrijf. Over professionalisering van onderzoek, bestuur en beheer* (Hilversum 2010), 37-52. Judith Thissen, ‘Informatie of reputatie? Vijftig jaar Utrechts beleid ten aanzien van de pers- en publieksvoorlichting over wetenschappelijk onderzoek’, in: *Ibidem*, 87-107.

‘Met het stelsel van eenvormigheid moet worden gebroken’

Sombere gedachten over universitaire taakverdeling en concentratie tijdens de Tweede Gouden Eeuw

KLAAS VAN BERKEL

De Leidse hoogleraar wiskunde Pieter van Geer, die leefde van 1841 tot 1919 en wiens carrière dus grotendeels samenviel met het tijdvak dat wij vaak aanduiden als de Tweede Gouden Eeuw, heeft als wiskundige weinig te betekenen gehad. Hij had in Leiden gestudeerd, was in 1862 bij de sterrenkundige Frederik Kaiser gepromoveerd op een proefschrift over *De geodetische lijnen op de ellipsoïde* en was van 1867 tot 1902 hoogleraar wiskunde en mechanica in Leiden, eerst als buitengewoon, vanaf 1877 als gewoon hoogleraar. Alleen al de titel van zijn oratie uit 1867, *De ontwikkeling van den geest, het hoogste doel van de beoefening der wiskunde*, tekent hem als een geleerde van de oude snit, die algemene vorming belangrijker achtte dan specialistische kennis. Bij studenten viel hij wel in de smaak, hij schreef enige leerboeken, deed iets aan verzekeringswiskunde en gaf na zijn emeritaat nog een paar jaar college geschiedenis van de wiskunde. Niettemin oordeelt Gerrit van Dijk, auteur van een boek over de Leidse hoogleraren in de wiskunde, hard over hem: Van Geer was ‘geen groot wiskundige’.¹ Hij schijnt bovendien heel ijdel te zijn geweest en moeilijk in de omgang.

Dat ik hem hier toch ten tonele voer, is omdat Van Geer in het liberale tijdschrift *Vragen des Tijds*, waarvan hij redacteur was, in het laatste kwart van de negentiende eeuw regelmatig over onderwijskwesties schreef en zich daar de spreekbuis maakte van het meer conservatief-liberale segment in de Nederlandse universitaire wereld. In de geschiedschrijving is de mening van die conservatief-liberalen vaak wat onderbelicht gebleven, omdat zij niet zo goed past in het beeld van progressie en expansie dat wij van die periode hebben en dat samengevat wordt in het beeld van de Tweede Gouden Eeuw. We vergeten dan echter dat mensen als Van Geer zelf vonden dat zij nog geheel in de geest van de oude, maar alom vereerde Thorbecke redeneerden. Deze had in de jaren 1850 en 1860 als uitgangspunt gekozen dat luxe in het hoger onderwijs docenten en studenten alleen maar lui maakt en dat het in het onderwijs en het onderzoek heel goed mogelijk was met eenvoudige middelen grote dingen te bereiken, ‘op het voorbeeld der natuur’, zoals hij in 1853 in een Kamerdebat eens zei.² De

¹ G. van Dijk, *Leidse hoogleraren wiskunde, 1575-1975* (Leiden 2011), 50.

² Over de opvattingen van Thorbecke over (hoger) onderwijs en wetenschap: Klaas van Berkel, *De stem van de wetenschap. Geschiedenis van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschap-*

*Prof. Pieter van Geer,
door H.J. Haverman,
1903 (collectie Univer-
siteit Leiden, inv. nr.
Icones 288).*

invloed van deze conservatieve liberalen was tot het eind van de negentiende eeuw redelijk groot, en er is dus alle reden om serieus naar de mening van Van Geer over het hoger onderwijs te kijken.

In 1887 wijdde Van Geer drie artikelen aan het hoger onderwijs in Nederland, die elk nog steeds de moeite van het lezen waard zijn.³ Het eerste artikel gaat over het gymnasium en is op zichzelf al leerzaam omdat daarin de algemene, nogal conservatieve opinies van de schrijver over onderwijs goed naar voren komen. Zo is Van Geer tegen onderwijs in de natuurwetenschappen aan het gymnasium (klassieke talen en wiskunde zijn voldoende om de leerlingen te doordringen van de zin voor het schone en het ware), zag hij met het oog op de vorming van de leerlingen het liefst klassenleraren in plaats van vakleraren, en wilde hij af van de knellende band die een vast leerplan om de school legde. 'Eenvormigheid is de vloek van het onderwijs.'⁴ Met een flexibel, op om-

pen, deel 1, 1808-1914 (Amsterdam 2008), 307-310, 614, noot 47. Letterlijk had Thorbecke gezegd: 'De grootste ontdekkingen, Mijne Heeren, de schoonste werken, zijn, op het voorbeeld der natuur, met geringe middelen tot stand gebracht.'

³ P. van Geer, 'Ons Hooger Onderwijs I. Het gymnasium', *Vragen des Tijds* (1887) 1, 315-346; 'Ons Hooger Onderwijs II. De universiteit', *Vragen des Tijds* (1887) 11, 96-130; 'Ons Hooger Onderwijs III. Vier universiteiten', *Vragen des Tijds* (1887) 11, 201-234. Van Geer schreef in het tijdschrift gezinszins alleen over onderwijskwesties. In dezelfde jaar waarin zijn artikelen over het hoger onderwijs verschenen, publiceerde hij ook een artikel over 'De toekomst van het Wagnerisme' (naar aanleiding van de dood van de Beierse koning Ludwig II) en een beschouwing over 'De staatsbegroting voor 1887'.

⁴ Van Geer, 'Ons Hooger Onderwijs I' a.w., 332.